

"Du skämmer ut mig i mina vänners ögon"

Om en ung kvinnas sexuella
handlingsutrymme på 1980-talet

Agnes och jag sitter i mitt arbetsrum och samtalar om föräldrars reglering av ungas sexuella handlingsutrymme i ungdomstiden, som i hennes fall inföll på 1980-talet. Hon berättar bland annat om hur hennes pappa reagerade då hon aviserade att hon hade för avsikt flytta ihop med sin dåvarande pojkvän. Tanken på att hans dotter skulle vara sambo var för den relativt ålderstigna pappan otänkbart och skamligt. Agnes och jag, som känner varandra från tidigare, skrattar väldigt mycket under intervjuens gång. Skrottet kan förstås bero på många faktorer, men den främsta orsaken kommer sig av att både Agnes och jag uppfattar föräldrarnas övervakning av hennes sexualliv som skrattretande sett ur dagens perspektiv. Det som då uppfattades som tabuerat och skamligt anser vi idag snarast som komiskt. Detta skulle tyda på att värderingarna kring sexualmoral förändrats på dryga 30 år. Men det kan också handla om att det är två medelålders kvinnor som ser tillbaka på en förgången tid, ungdomstiden, med livserfarenhet och en annan tålighet än då vi var unga. Denna artikel baserar sig på intervjun med Agnes och

handlar om på vilket sätt föräldrars inställning till föräktenskaplig sex tar sig uttryck i den.

1960-talet framställs ofta som en brytpunkt i relation till sexuell frihet (t.ex. Lennerhed 1994:9). Ofta får året 1968 symbolisera denna förändring då sedlighetens minskade auktoritet gjorde att skammen kring sexualiteten avtog (t.ex. Bjereld & Demker 2018:92). Sociologen Anthony Giddens omtalar 1960-talet som en tid då en mer tillåtande atmosfär rådde; en sexuell frigörelse som samexisterade med hippie-livsstilen och som mer överensstämde med verkligt sexuellt beteende. Då predikades det sexuell frihet och p-pillret gjorde att kvinnorna kunde njuta av sex utan rädsla för graviditet (Giddens 1994:275; Giddens 2007:359). Ännu på 1950-talet innebar äktenskapet den mest accepterade ramen för köns-umgänge. Undersökningar visar att ungdomar visserligen också då hade föräktenskapligt sex, trots att sådana förbindelser fördömdes från kyrkligt håll (Lennerhed 1994:69). I min undersökning om hemmafruar på 1950-talet visar jag att unga flickor helst skulle ”hålla på sig” och att en ogift mor uppfattades som något mycket skamligt (Marander-Eklund 2014:75). Men inställningen till och normerna kring sex förändrades. Bland annat Kirsi Vainio-Korhonen och Anu Lahtinen (2015:216) skildrar hur talet om preventivmedel och sexualupplysning närmast forsade fram i Finland kring år 1965. Motsvarande utveckling skedde aningen tidigare i Sverige (Bjereld & Demker 2018). Syftet i denna artikel är att analysera hur den sexuella frigörelsen tar sig uttryck i Agnes berättelse om föräldrarnas övervakning av hennes sexuella handlingsutrymme. Centrala frågor är: har den yngre och den äldre generationen anammat den sexuella frigörelsen på samma sätt? och; hur mycket av skammen, det nedtystade och det dolda finns kvar i relationen till sex då hon tänker tillbaka och berättar om sin ungdomstid? Jag kommer att studera om och i så fall på vilket sätt, en föräldrageneration och en yngre generation upplevde denna reglering av sex på ett likartat sätt i relation till skam. Generation, makt, skam och heder är av denna orsak centrala kategorier och teoretiska begrepp i artikeln.

Artikeln har sin utgångspunkt i intervjun med Agnes, som var ung på 1980-talet, och analysen utgår från hur hon berättar om sina föräldrars reglering av hennes sexuella beteende. Jag har således bara tillgång till hennes version av minnet av både hennes och hennes föräldrars reaktioner. I framtiden önskar jag behandla detta forskningstema utförligare och skapa ett större material som underlag för analysen. I denna artikel hoppas jag kunna kartlägga vilka frågeställningar som är centrala och också att presentera äldre studier kring reglering av sexuella praktiker och förändrade inställningar till sexualmoral över tid, specifikt i Finland med en viss jämförelse med förhållandena i Sverige.

Intervjun med Agnes

Intervjun med Agnes gjorde jag sensommaren 2015. Initiativet till den kom från Agnes. Hon hade hört mig offentligt berätta om boken *Att vara hemma och fru – en studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland* (Marander-Eklund 2014). I boken presenterar jag de förhållanden som många hemmafruar levde i, men också den sexualmoral och prydhets som i viss utsträckning kännetecknade 1950-talet. Efter föreläsningstillfället kom Agnes fram till mig och påpekade att det var som om jag hade berättat om hennes liv. Jag blev lite förvånad eftersom hon är född i mitten av 1960-talet, medan de kvinnor som jag intervjuat för hemmafrustudien var födda på 1920- och 1930-talen. Agnes ansåg att jag borde ta itu med hemmafrugenerationens döttrar och studera hur de upplevt regleringen och övervakningen av sex när de var unga. Här måste jag påpeka att det är ganska vanligt att allmänheten har synpunkter på vad en kulturanalytiker borde studera. Ofta har önskemålet med personernas egna erfarenheter att göra, något som de anser är speciellt intressanta. Men sällan har en kommentar av detta slag gjort sådant intryck på mig. Det beror antagligen på att jag kände igen det hon berättade för mig. Även jag hade i min ungdom upplevt att vissa föräldrar övervakade unga, ”ordentliga” tonåriga flickors sexuella beteende, bland annat genom strikta hemkomsttider och

strikt alkoholförbud – något som i sin tur kunde leda till att man ljög om sina förehavande för sina föräldrar eller att man kände sig bevakad. De unga pojkarna övervakades antagligen också i viss utsträckning, men det har jag inte insyn i. En annan orsak till varför jag anser temat är intressant, är att det ligger under ytan på många plan. Dels handlar det om ett i viss utsträckning tabuerat samtalsämne, dels handlar det om något som lätt kan uppfattas som betydelselöst och trivialt men också som en privat familjeangelägenhet. Själv anser jag att ämnet just på grund av detta är värt att lyfta fram.

Agnes och jag kom överens om att göra en intervju. Intervjuschemat tematiserades kring frågor om barndomen, ungdomstiden och sexualitet. Frågorna handlade om hennes upplevelse av familjens uppfostringsideal, friheter och begränsningar under tonårstiden och föräldrarnas attityder kring sex samt eventuell övervakning av den. Förutom dessa frågor ställde jag spontana följdfrågor. Trots att meningen var att hålla sig på en ganska allmän nivå kring värderingar om ungas sexualliv, blev frågorna aningen närgångna. Att jag först nu år 2018 tar mig an denna frågeställning beror på att andra forskningsämnen legat före i kö, men jag har hela tiden haft intervjun med Agnes i bakhuvudet. Att ämnet är relativt närgånget föranleder också en etisk diskussion. Jag har anonymiserat intervjun så mycket det går utan att förlora analytiskt intressanta aspekter. Jag har också diskuterat artikeln med Agnes. Hon har läst den och har accepterat min analys av hennes hågkomster.

Jag gör en kulturanalytisk analys för att förstå temat. Det innebär i detta fall en analys av tillvaron där människors beteende formas av såväl kön, klass och ålder som generation, normer och maktstrukturer. Skam, heder och tabu är kulturanalytiskt intressanta begrepp och är möjliga ingångar till normer kring ett sexuellt beteende. Talet om övervakning av en ung människas relation till sexuellt handlingsutrymme tolkar jag som en kulturell praktik (jfr Ehn & Löfgren 2007:10, 121). Eftersom forskningsfrågan behandlar representanter för två olika generationers syn på sexualmoral och sexuellt agerande känns en analys av motsatspar som en möjlig analysingång (jfr Ehn & Löfgren 2001:28–29, 46–48; Ehn & Löfgren

2012:55). Eftersom jag är folklorist med intresse för berättelser och berättelseanalys kommer jag inte bara analysera vad Agnes berättar utan också hur hon gör det, det vill säga även ha ett narrativt grepp. Här kommer jag att analysera den individuella utsagans relation till omgivande samhällets normer samt i viss utsträckning berättelsens stilistiska dimensioner (Squire 2013:47). Jag kommer även att beakta att det är fråga om ett tillbakablickande material där dået återges med utgångspunkt i nuet (Bauman 1986).

Frihet och begränsningar

I intervjun berättar Agnes¹ om sin uppväxt och de ramar för frihet och de begränsningar som hennes föräldrar satte upp för henne som ung. Här framkommer att hon förväntades vara ”ordentlig”. Jag frågade vad detta ”ordentlig” innebar och det blir bekant att hon förväntades sköta skolgången i god ordning, vilket hon också gjorde. Pappan ansåg det inte önskvärt att hon skulle vara ute och ”svira”. Hon hade fått smaka på alkohol hemma som tonåring som ett sätt att lära sig förhålla sig till den. Detta gjorde att alkohol inte kändes som något speciellt spännande. Agnes förväntades alltså vara skötsam och kunna bete sig i olika situationer. Hon berättar att hon blivit lärd att föra sig i olika sammanhang, det vill säga få en viss önskvärd social kompetens som en del av vuxenblivandet. Det gick till så att pappan tog med Agnes som sin dam på olika sociala tillställningar. Sociologen Beverley Skeggs diskuterar förhållandet mellan respektabilitet, kön och klass och menar att klass är av betydelse i förståelsen av de ramar inom vilka en kvinna kan agera och vilka egenskaper som anses som önskvärda (Skeggs 1999:11–12). Agnes växte upp i en företagarfamilj med stark akademisk anknytning och representerade en övre medelklass, något som hon påpekar att hon förstod först som vuxen. Det här framkom bland annat i att familjen hade städerska trots att mamman var hemmafru, något som omgivningen tolkade som överklassmanér. Mamman blev hemma i samband med att Agnes föddes – något annat skulle ha varit otänkbart (jfr Marander-Eklund 2014:197–199). Att vara or-

dentlig kan uppfattas som ett klassrelaterat och respektabelt sätt att vara. Hon påpekar att delta i fester tillsammans med pappan var en för hennes generation icke-normal och gammaldags väg in i vuxenvärlden. På så sätt var det en fråga om ett konventionellt drag i uppfostran av henne. Att vara ordentlig innebar att hon förväntades hålla ordning inom familjen, det privata men också att kunna föra sig i offentligheten.

Hon presenterar sig som ”gamla föräldrars enda barn”. Hon var ett efterlängtat barn och fick, enligt egen utsago mycket uppmärksamhet samtidigt som hon var ganska skyddad. Agnes återkommer relativt många gånger till detta med att hennes föräldrar, speciellt hennes pappa, var gammaldags. Det framkommer i värden och normer som traderades, men också i hur hon menar att han hade ”noll koll” på ungdomars sätt att vara. Det som var en normalitet för Agnes och hennes vänner var det inte för pappan. Han omtalas som ytterst konservativ. Agnes förklarar detta genom att hon och han inte bara hade en, utan två generationer mellan sig på grund av pappans höga ålder. Etnologen Lena Gerholm diskuterar begreppet generation och menar att man bör göra skillnad på generation som erfarenhet och generation som konstruktion. Generation som erfarenhet är en realitet i form av ålderskohorter, att man lever sina liv samtidigt. Det här innebär inte ändå att livet ter sig likadant för människor i samma ålder, trots man utsatts för samma tidsanda. En viss känsla av samhörighet med generationskamrater har man ändå. Generation som konstruktion innebär en tolkning av likheten på basis av samtidigheten (Gerholm 1993:111–120). I det här fallet innebär Agnes tolkning av generation både en realitet i form av ålder – Agnes pappa kunde åldersmässigt ha varit hennes farfar – men också en tolkning av, i detta fall olikheten mellan Agnes värld och pappans värld.

Relationen till mamman var annorlunda. Hon var mera tillåtande när det gällde att delta i skoldanser, skoldisko eller andra festliga sammanhang. De hemkomsttider Agnes hade var fasta, och här var det ofta sista bussen hem som gällde. Men rubbades tiden för hemkomsten av någon orsak ledde det inte till några större åthävor.

Snarare handlade det om att mamman beordrade sin man att sätta sig i bilen och hämta hem Agnes från festen om hon blev sen. I sitt berättande idealiserar Agnes mamman och är synnerligen medveten om det. Det här beror på att mamman dog när Agnes var ung och efter det var det hennes pappa ensam som satte gränser för hennes frihet. Före det uppfattar hon inte att hon saknade frihet. Hon menar att mamman skulle ha varit mer tillåtande och mindre kontrollerande också då hon var en ung vuxen, men inser att det här kan vara en efterhandskonstruktion. Mamman hade önskat att Agnes skulle ha tagit del av barnavårdsutbildning och gått husmorskurser, samtidigt som universitetsstudier för hennes del var på förhand utstakat. Här var det således frågan om en kombination av ett äldre utbildningsideal som skulle förbereda kvinnan för hennes uppgift som maka och mor, och ett nyare ideal om att få en utbildning som ger henne en trevlig studietid och i förlängningen en försörjning (Schånberg 2004:38–42). Redan på 1970-talet var kvinnornas andel vid universiteten hälften av de studerande i Finland (Nori 2011:73). I valet av utbildning var det inte så väldigt mycket frågan om vad hon själv ville. Barnskötarutbildningen och husmorsskolan blev inte av eftersom mamman dog och utbildningarna inte fanns på hemorten. Däremot yrkade pappan på universitetsstudier för Agnes del som ett sätt att förverkliga mammans dröm. Hon berättar:

Då var det ju liksom bara då [universitetet] som gällde och studier i [studieinriktning] dels för att det var nog det enda jag kunde bra, men också det att jag skulle fullfölja min mammas dröm. Min pappa styrde mig nog väldigt starkt liksom dit, mycket starkt.

Då Agnes blev ensam med sin pappa blev det synnerligen klart för henne att hon förväntades bo hemma under studietiden. Hon uttrycker sig så här om saken:

... det var helt klart sen när min mamma dog, så var det fullständigt klart att ... det gjordes helt klart för mig att det fanns inget annat alternativ än att jag skulle stanna hemma. Jag skulle bo

hemma tills jag hade studerat färdigt. Jag skulle studera vid [universitetet] så att jag skulle kunna [bo hemma]. Att det här med att hitta på att studera någonting som man tyckte att var roligt någon annanstans eller gud förbjude flytta bort hemifrån, det var liksom helt uteslutet.

Trots att jag redigerat citaten har jag här inte strukit de upprepningar hon inledningsvis gör. Att hon tre gånger uttalar att det gjordes klart för henne att hon skulle bo hemma under studietiden menar jag är av betydelse. Hon gör det som ett sätt att förstärka det sagda och få mig som lyssnare att inse att så faktiskt var fallet. Att Agnes blev ensam med sin ålderstigna pappa innebar att hon förväntades ta hand om honom i en viss utsträckning. Hon säger:

Det handlade om honom, det handlade ju inte om mig. Nu förstår jag honom, men då var jag ju alldeles förtvivlad och inte vetat liksom hur jag ska göra för att komma bort. För att slippa det där. Att vakta inte på mig. Låt mig gå, menade jag. Du behöver inte hjälp. Jag vill inte, jag klarar inte av det här. Jag kommer ihåg den där känslan att jag inte klarar av det här.

I intervjun med Agnes framgår att föräldrarna och specifikt pappan hade stort inflytande över henne. Hon kände sig övervakad av pappan. Han var antagligen ganska bortkommen i uppfostrarrollen som kommit över honom i och med att mamman dog. Enligt Anthony Giddens var föräldrars makt över barn obegränsad i en traditionell familj med komplementär arbetsfördelning mellan män och kvinnor (Giddens 2007:376). Denna familjemodell var vanlig inom medelklassen under 1950-talet då kvinnorna var hemmafruar (Marander-Eklund 2014:121). Den familjemodell som Agnes berättar om infaller tidsmässigt aningen senare, men uppvisar drag av den traditionella familjen med klar arbetsfördelning, då mamman var hemmafru och pappan familjeförsörjare. Med makt förstås här en relationell makt som kommer av faderns auktoritetsroll. Enligt Michel Foucault är maktutövning en form av disciplinering som osynliggör makten. Disciplinen medför också kontroll av kroppar som till slut leder till självkontroll (Foucault 1987:237). Makt kan

”Du skämmer ut mig i mina vänners ögon”

förstås på många sätt men kan summeras som ”en individuell eller kollektiv aktörs förmåga att framkalla, förändra och hindra handlande samt uppnå avsedda konsekvenser” (Persson 1991:21). Makten uttrycks genom att pappans intressen kommer i första hand, men också performativt, i direkta påståenden då det görs klart att hon förväntas bo hemma under sin studietid.

Förutom föräldramakt eller föräldraauktoritet handlar det också om pappans heder; något som var både klass- och generationsrelaterat. Socialantropologen Unni Wikan diskuterar begreppet heder och menar att det kopplas till män och manlighet. Kvinnor däremot sammanlänkas med skam och ärbarhet. Den manliga hedern har tagit sig olika uttryck under olika tider, och handlar om mannens anseende och respekt men också om ett ansikte utåt (Wikan 2004:51–56). Trots att pappans övervakning av Agnes kanske var välmenad, som ett sätt att rädda hans heder och hennes ärbarhet, handlar det om att hennes frihet ansågs sekundärt då familjens ansikte utåt utgjorde det primära målet. I detta fall förkroppsligade Agnes detta ansikte utåt.

Agnes gjorde inte motstånd mot övervakningen trots att det gjorde henne förtvivlad. För att få bukt på detta – för att få sin frihet – gifte hon sig med sin pojkvän.

Men att, vi [...] hittade på att, då gifter vi oss då. För det kunde han [pappan] inte hindra, för att han var av den åsikten att är man gift så då bor man inte längre med sina föräldrar. Därför har vi gift oss väldigt unga. Jag var tjugotvå när vi gifte oss. Det var mitt sätt att komma bort, genom äktenskapet.

Socialantropologen Marianne Gullestad omtalar äktenskapet som ett sätt att komma bort från föräldrahemmet och på så sätt skapa sig ett eget hem, i sin studie om norska förhållanden i slutet av 1970-talet (Gullestad 1984:124; se även Danielsen 2002:37). När Agnes berättar om detta använder hon sig av uttrycket ”absurt”. Det absurda i det kan tolkas på två tidsplan. Dels ter det sig absurt att se sig tvungen att vika sig för sina föräldrars önskingar och ingå

äktenskap istället för att åtminstone en tid bo för sig själv eller vara sammanboende. Det här var i mitten av 1980-talet då samboförhållanden redan var relativt utbredda och som under denna tid uppfattades som en normalitet bland de unga (Giddens 2007:214). En annan sak är att de ungas föräldrar kanske inte alltid tyckte om det, en fråga som relaterar till klass, heder och ärlighet. Dels är det absurt sett ur dagens synvinkel då samboförhållanden är vanliga². Jag frågar Agnes om hur pappan hade reagerat om hon hade flyttat ihop med sin pojkvän och blivit sambo. Hon svarar med stor emfas:

A: Hur han såg på att vara sambo?

L: Ja.

A: Det är tur att du sitter. Hur var det han sade. Hmm ... vänta nu ... ”Du skämmer ut mig i mina vänners ögon.”

L: ... när du var sambo?

A: Ja, eller när jag skulle bli sambo. [...]

L: Och hur gammal var du då?

A: Tjugo, jag var ju förlovad då redan, tjugo, ja, tjugotre, nja, inte fullt tjugotre.

Enligt pappans uppfattning var sammanboende kopplat till heder och skam, speciellt då inför andras ögon i paritet med det jag skriver om heder ovan.

"Han skulle ha fått sova på soffan" – sex och skam

I intervjun återkommer Agnes flera gånger till att hon hade en skyddad barndom. Även som lite äldre levde hon ett relativt skyddat liv. Hon omtalar sig som mammas och pappas flicka. Hemmet ter sig då som en skyddad plats, medan eventuella faror finns utanför hemmet. Hennes föräldrar var oroliga för att hon skulle dras till ”fel sällskap” eller bli utnyttjad på något sätt. Förhoppningen var att hon inte skulle ”fara illa”. Dels handlar det om vad som är rätt och vad som är fel, dels vad som är kaos och vad som är ordning.

Fel sällskap, bli utnyttjad och fara illa står för kaos medan rätt sällskap (eller egentligen helst inget sällskap alls) och trygghet står för rätt och ordning. Detta hänger samman med en tanke om att en ”ordentlig” flicka skulle ”hålla på sig”. I etnologen Lissie Åströms studie av kvinnors liv under tre generationer framhäver hon att de borgerliga flickorna var under sträng kontroll som syftade till att verka för flickornas framtid genom att de på så sätt skulle kunna få ett ”gott” gifte (Åström 1986:47). Detta gällde 1930-talets Sverige. Sexualiteten skulle kontrolleras och måste förstås i relation till kyrkans krav på sedlighet och äktenskap som en förutsättning för en sexuell relation. (Frykman 1988:123; Saarimäki 2012:160)

Enligt idéhistorikern Karin Johannisson förväntades den borgerliga kvinnan vara sexuellt passiv, medan arbetarflickan framställdes som sexuellt aktiv. På så sätt gestaltas två ytterligheter, oskulden och den frigjorda flickan (Johannisson 1994; jfr Skeggs 1999:203). Tanken om att en ordentlig flicka ”håller på sig” var förhärskande, enligt Anthony Giddens, ännu vid tiden för andra världskriget och ledde till tankar om vad som ansågs vara rätt och fel. En flickas sociala anseende var relaterat till hennes förmåga att tygla sexuella närmanden (Giddens 1995:17). Ett sätt att tygla pojkarnas begär var att prestera ett icke-begär (Franck 2009:42). Tanken om en uppdelning i fina och dåliga flickor, mellan horor och madonnor, har diskuterats i många sammanhang och bygger ursprungligen på en distinktion mellan romantiska och sexuella begär (Saarikoski 2001:125; Koivunen 1995). Trots att den tid som Giddens och många andra talar om inte längre är aktuell i Agnes fall, hade denna tanke då ännu ett visst fotfäste. När Agnes blev myndig uppmuntrades hon till att ha roligt, åka iväg och dansa och över lag ta del av utbudet för de unga. Här finns både en rörelse inåt mot hemmet och ut från hemmet – då med föräldrarnas välvilliga men oroliga blick. Gränserna för kaos och ordning testades inom trygga och kärleksfulla ramar som ett led i vuxenblivandet.

På min direkta fråga om hon upplevde att hennes föräldrar övervakade hennes sexuella debut på något sätt svarar hon blankt nej. Det här innebär inte entydigt att de innehade en liberal inställning

till föräktenskapligt sex. Snarare handlar det om att sex var ett icke-samtalsämne – det låg så att säga under ytan för det som var lämpligt att tala om. Menstruationen däremot var inte ett tabuerat samtalsämne i hennes familj. Snarare var besvären i samband med det något som skulle åtgärdas och här tog pappan en aktiv ställning:

Att han var jätteoroad över att jag har varit så sjuk att jag nästan har spytt alltså och svimmat, att han tyckte att det skulle liksom ses ögonaböj till att det finns någonting som hon kan ta som gör hennes liv lättare, att sådär kan det inte vara. Att det där han har kommit hem och jag har legat som en liksom vit trasa på sängen och det har bara krampat. Att [han hade] frågat att ”vad är det, vad är det med henne” och [mamman svarade] ”hon har fått mens”.

I citatet ovan finns flera berättelseelement som tyder på berättelsens stilistiska och estetiska dimensioner (Hymes 1975:11). Ett sådant stilistiskt element är den direkta anföringen då Agnes återger det som sagts, dessutom förstärkt med hjälp av så kallat historiskt presens som ett sätt att dra lyssnaren in i händelserna (Marander-Eklund 2002:113; Eriksson 1997:142). Det här gör också att Agnes omtalar sig själv i tredje person som om händelsen var återgiven av en utomstående. Här finns komplicerande handling (ligger vit i sängen och krampar) och en upplösning som innebär att handlingen förs till sitt slut (har fått mens) (jfr Labov 1972:362). Det senare framställs snarare som en förklaring än en lösning på problemet.

I intervjun knyter jag an till frågan om övervakningen av den sexuella debuten och frågar om hon tror att det fanns förhoppningar eller något outtalat i den riktningen från hennes föräldrars sida. Hon säger att det antagligen fanns, men att det inte var aktuellt eftersom hon inte hade någon pojkvän i det skedet. Även här återknyter hon till att hon levde ett skyddat liv och att sex inte behöver komma så tidigt i livet. Hon menar i efterhand att det var positivt att få ta det i egen takt. Pojkvänner och övernattande pojkvänner var inte aktuella under tiden då hon gick i skolan. Hon såg sig själv som något av en ”udda fågel” och till och med kanske lite ensam.

”Du skämmer ut mig i mina vänners ögon”

Hon berättar att hon under skoltiden inte varit så intresserad av pojkar eller snarare att pojkvänner inte varit aktuella för hennes del. Hon menar att hon ”inte haft pojkarna på rad”. Det skyddade livet ledde till en mer eller mindre medveten kontroll/disciplin som i sin tur ledde till ett icke-begär.

På frågan om vilken inställning hennes föräldrar hade till pojkvänner svarar Agnes på följande sätt:

Jag släpade hem den första pojken vid, skulle det nu ha varit sjutton, arton, någonting sådant. [Det] var inte någon diskussion, men jag tror nog inte att jag ska... Det blev ju aldrig heller aktuellt med övernattande pojkar så länge när mamma levde. Så jag tror inte att det sedan skulle ha [fungerat], han skulle nog ha fått sova på soffan. Att så pass konservativa var mina föräldrar.

Jag återknyter lite senare till frågan om i vilken ålder övernattande pojkar blev aktuella. Agnes skrattar och svarar:

A: [skratt] Pojkar över natten hade jag väl inte... öh... nog har jag nog varit... tjugo säkert. Jo, nitton, tjugo, där... Ja, min nuvarande man, han är nog den första som har varit hemma hos oss över natten, jo.

L: Och det var ändå okej för din pappa sedan då?

A: Jo, så länge han sov i ett annat rum.

L: ... okej.

I citatet framkommer att Agnes är myndig när detta utspelar sig, men ändå har hon sin pappas blick på sig. Han förbehåller sig rätten att vara den som avgör huruvida dottern ska få dela sovrum med sin pojkvän. Det är hans normer och värderingar gällande sexualmoral som beaktas. På så sätt reglerade han hennes sexuella handlingsutrymme inom ramen för det historiskt-kulturella skript som då var aktuellt. Begreppet historiskt-kulturellt skript innebär en förståelse för människans sexualitet som kulturellt fenomen som inbegriper omgivningens förväntningar på individens sexualitet (Giddens 2007:364; jfr Löfgren Mårtensson 2013:79–79). Hon be-

rättar också att pappan inte tillät henne att sova över hos sin pojkvän på grund av att han ansåg det vara skamligt. Detta ledde till att hon kunde vandra hem sent på natten för att vara sin pappa till lags.

Hon fortsätter utan uppmaning från min sida att berätta om en händelse i nutid då Agnes och hennes man umgicks med ett par som är deras goda vänner. De skrattade åt detta med att flick- och pojkvänner sommartid placerades att övernatta i bastukammaren.

Vi har just suttit och skrattat oss halvt fördärvade över det här, alltså faktiskt på riktigt halvt fördärvade. För att hans [vännens] nuvarande fru, när hon första gången kom till deras sommarstuga – och då har de varit i tjuogoårsåldern och sällskapat sedan de var femton – så sov hon i bastustugan. Och vadå, sade vi på den här tillställningen, det är väl helt normalt, inte sant? [båda skrattar]. Och vi skrattade oss alla liksom helt fördärvade, att det här är någonting som skulle vara väldigt märkligt i dagens läge. Nå, nog skulle jag nog ha reagerat om någon av våra [barn] skulle ha kommit hem och varit tolv och nu ska jag liksom ligga med den här pojken i den här sängen, så skulle jag nog ha tyckt att de är lite små. Men jag menar, kommer de nu dragande med den där pojken när de är sjutton så, jag menar *so what*, ... det som man kan göra på natten det kan man göra på dagen också. Så.

Denna berättelse, ”mamma bäddade åt honom/henne i bastukammaren” är ett gemensamt berättelsegodt för Agnes, hennes man och deras jämngamla vänner. Som varande endast aningen äldre än Agnes har jag hört om flera fall i min omgivning som under motsvarande tid bäddades i olika rum eller till och med olika byggnader då man hälsade på sina blivande svärföräldrar sommartid. Att ett ungt sällskapande par, speciellt om man inte var förlovade, skulle ha sovit tillsammans var otänkbart. Det skulle ha varit opassande, omoraliskt och fel – en gräns som man inte gick över om man inte ville såra sina föräldrar. Agnes omtalar att hennes pappa skulle ”fått nippran” om något sådant blivit aktuellt. Det här var förväntningar som inte uttalades, utan något som de helt enkelt fick räkna ut. Att pappan på detta sätt lade sig i hennes privatliv menar

Agnes och jag samtalar om pojkvänner som fick övernatta på en soffa i bastukammaren. Foto: Jukka Kervinen.

hon var både skenheligt och förödmjukande men blir förståeligt i relation till diskussionen om skam, heder och ärbarhet.

Detta kan ha att göra med klass, att det här var ett tankemönster hos den urbana medelklassen som ansågs ha hade mer att förlora i ärbarhet än andra samhällsklasser (Skeggs 1999). Inom både svensk och finlandssvensk bondekultur har nattfrieri varit en vanlig sedvänja. Den kännetecknades av att de unga fick bekanta sig med varandra nattetid med en (viss) frihet gällande föräktenskapliga samlag. Även här förväntades bonddottern ha ett ärbart giftermål som mål (Frykman 1982:181). Hur utbredd företeelsen att flick- och pojkvänner ännu på 1980-talet inte tilläts sova tillsammans hos föräldrarna var, kan jag inte svara på i detta skede. I min undersökning om hemmafruarna på 1950-talet framkommer både en strikt återhållsam inställning till föräktenskapligt sex, men också en tanke om att det var acceptabelt så länge det inte ledde till oönskade graviditeter. Men på frågan om föräldrarna på 1950-talet skulle ha godtagit att sällskapande par skulle ha sovit tillsammans och på så sätt sanktionerat föräktenskapligt sex har jag inget svar.

Denna era kännetecknas dock av dålig tillgång till preventivmedel och osystematisk sexualupplysning, vilket kunde leda till oplanerade graviditeter som gjorde att de unga blev tvungna att gifta sig för att rädda flickans ära (Marander-Eklund 2014:124). Trots att preventivmedel fanns tillgängligt för de som var unga på 1980-talet, fanns eventuellt tanken kvar hos de ungas föräldrar, att det är bättre att skydda de unga än att vara tillåtande. Eftersom oron för utomäktenskapliga graviditeter var så stor, då när föräldrarna till de som var unga på 1980-talet själva var unga, är det eventuellt inget som de kunde frånga trots att tiderna och tidsandan förändrades. 1950-talet kännetecknades av en nymoralism med en strängt kontrollerad sexualpolitik (Anttila 1988:43). Agnes pappa representerar en generation som åtminstone i detta fall visar upp ett eko från denna nymoralism. Här finns alltså flera, samtidiga förhållningssätt.

Men det kan också vara fråga om att det man inte ser känner man inte till. Med detta menar jag att föräldrarna till de som var unga på 1980-talet med stor sannolikhet visste att deras barn som var unga vuxna var sexuellt aktiva, men att de inte ansåg att det skulle finnas tillfälle till det så länge de var i deras hem. På så sätt kan möjligheten till föräktenskapligt sex – trots att det oftast antagligen bara innebar sömn – kopplas till dikotomin smutsigt och rent. Möjligheten till föräktenskapligt sex innebar symboliskt smuts som föräldrarna önskade värja sig för vid tröskeln till sitt hem. Att sex, speciellt för en flicka, uppfattas som smutsigt kan kopplas till föreställningen om värdet i det orörda och oskuldfulla, till jungfrumyten (Saarikoski 2001:118). En annan dikotomi är natt och dag. Det är speciellt tillfället till sex nattetid som var oönskat enligt föräldrarna, eller pappan i detta fall. Detta kan tolkas som att nattens mörker ger möjlighet att dölja det som är otillåtet eller åtminstone icke-önskvärt. Nattens mörker blir då ett symboliskt hölje. Det fanns antagligen många olika förhållningssätt till frågan och det är ju inte på något sätt alla i samma generation som var av denna ganska strikta uppfattning. I intervjun framgår att Agnes svärföräldrar som var mycket yngre än hennes pappa hade en annan, mera tillåtande syn på att de unga sov tillsammans.

I citatet ovan understryker Agnes med kraft att de i dagens läge skrattade sig fördärvade åt detta arrangemang på 1980-talet. Från ett nutidsperspektiv kan det te sig komiskt – samtidigt som far- och morföräldragenerationen kanske fortfarande anser att det är opassande. Vi skrattar åt händelsen för att den ter sig absurd, men också av igenkänning. Just så var det då. I citatet finns också ett annat lager av tid, nämligen att Agnes jämför sin ungdomstid med den tid då hennes egna barn var i motsvarande ålder. Hon relaterar här till ett tänkt scenario beträffande sitt agerande gentemot dem. Så som bland annat Ulf Palmenfelt påpekar kännetecknas levnadshistoriskt berättande av en pendelrörelse mellan eller en kontrastering av nuet och dået (Palmenfelt 2017).

Gjorde då inte Agnes motstånd mot sina föräldrar, eller specifikt sin pappa som hade en sådan aversion mot att hon sov hos sin pojkvän eller tanken på hon skulle vara sammanboende? Jodå. Agnes flyttade ihop med sin pojkvän och de bodde ihop en kort tid innan de gifte sig. Gällande pappans reaktion menade hon att ”han fick nog bara ta det”. Hon menar att hennes pappa slussade in henne i ett äktenskap som också annars skulle ha blivit av men inte så tidigt som det blev. Hon hade önskat att bo en tid för sig själv. Hon relaterar till min hemmafrustudie och menar:

Och den biten saknar jag ju helt [att bo för sig själv]. Jag har så att säga precis enligt det här hemmafrumönstret flyttat från barnkammare till barnkammare. Jag har varit dotter i en familj och sedan har jag flyttat och blivit mamma till mina egna barn. Jag har ju inte haft det här mitt eget, dörren med bara mitt namn som jag bestämmer vem som kommer in. Det att allt hänger på mig, finns det toapapper så hänger det på mig, eller finns det inte toapapper. Och det tycker jag skulle, är jätteviktigt för alla.

Forskning om ungdomars sexuella relationer

I detta avsnitt lämnar jag intervjun med Agnes. I stället kommer jag att knyta an till forskning om ungdomars handlingsutrymme gällande sex med fokus på föräldrars inverkan. Detta grepp är medvetet och görs som ett sätt att fördjupa analysen och knyta de erfarenheter som Agnes berättar om till en bredare samhällelig kontext. Människors relation till normer kring sex och framförallt när och hur sexdebuten förväntas ske och sker har sett olika ut under olika tider³. I dagens läge omtalas samhällets inställning till ungdomars sexualitet som liberal (Häggström-Nordin et al. 2009:25). Tidigare var sex ett dolt och ett tabuerat ämne som kringgärdades av förbud. Speciellt de unga flickorna skulle skyddas från sexualitetens faror och lockelser (Lewin & Helmius 1983:1). Både i Finland och i Sverige har det gjorts undersökningar kring människornas relation till sexuallivet.

Sociologen Hans Zetterberg utförde en stor undersökning om sexuallivet i Sverige år 1967. Han talade om ett återhållsamt sexualmönster och avsåg med det en tanke om att samlag medför försörjningsplikt vilket kunde innebära att för- och utomäktenskapliga förbindelser förbjöds⁴. Zetterberg omtalar en förändrad inställning till sexuallivet räknat från 1940-talets slut. Tanken om den förväntade återhållsamheten kom att träda tillbaka som en följd av en kombination av tillgängligheten av preventivmedel och en romantisk kärleksideologi, som kännetecknas av en tanke om att det är acceptabelt att ha sexuellt umgänge som ogift under förutsättning att man är kär i varandra⁵. I Zetterbergs undersökning var en majoritet av de tillfrågade av denna åsikt. En slutsats var att det moraliska förbudet mot föräktenskapligt sex i stort sett hade upphört år 1967 (Zetterberg 1969:19–20). Denna förändring omtalas också i Birgitta Sandströms studie *Den välplanerade sexualiteten* (2001). Tidigare var det kvinnan som hade ansvar för sexualiteten men på 1970-talet byttes förbuden ut mot dialog och samspel. Andra som undersökt svenskars sexuella beteende är sociologerna Bo Lewin och Gisela Helmius i studien *Ungdom och sexualitet*⁶ (1983). De visar att de unga hade möjligheter att skaffa sig tämligen omfattan-

de sexuella erfarenheter utan inblandning av de vuxna. Den sociala kontroll som de vuxna tidigare utövade hade överförts till andra unga, kompisarna. De menar att de unga lämnades ensamma med frågor kring sex (Lewin & Helmius 1986:172–173). I studien fanns inte någon direkt fråga som skulle ha handlat om vuxnas kontroll (Lewin & Helmius 1983:491). Av betydelse är också sociologen Gisela Helmius doktorsavhandling *Mogen för sex?!* (1990). Här framhålls att de vuxnas oro för de ungas tidiga sexuella erfarenheter leder till kontrollmekanismer. Men hon vidhåller att de unga inte enbart tar intryck hemifrån utan även från skola och kamratgrupper. Kärlek uppfattas som en legitimerande faktor för en sexuell relation då när den unga upplever sig själv som tillräckligt mogen för sex (Helmius 1990:179).

Den andra stora undersökningen kring sexuellt beteende är *Sex i Sverige* (1998). Nu visar det sig att sex ofta är ett sätt att inleda en kärleksrelation, men också att kärleksideologin fortfarande har starkt inflytande. Här framkommer också en skillnad gällande generationer; den efterkrigstida generationen (födda efter 1945) var mer tillåtande och mer experimenterande i sin relation till sexuella erfarenheter än den tidigare generationen (Lewin 1998). Forskningen är enig om att i slutet på 1960- eller senast på 1970-talet skedde en förändring i de vuxnas övervakning av de ungas sexualitet. Kontroll och moraliska förbud byts ut mot acceptans och frihet.

Hur såg då situationen ut i Finland? Den första stora sexundersökningen i Finland gjordes 1971. Resultatet av denna intervju- och enkätundersökning presenteras i *Suomalaisten sukupuolielämä* [Finländarnas sexualliv] (Sievers et al. 1974). Forskarna delar in sexualmoralen i absolut, relativ, hedonistisk och dubbelmoral. Inom den absoluta sexualmoralen ses återhållsamhet och kyskhet som eftersträvansvärt. I undersökningen framkom att nästan alla av de tillfrågade hade sexuella erfarenheter som ogifta, vilket tyder på att den absoluta sexualmoralen inte längre hade fotfäste. Synen på de ungas sexuella förbindelser var också positiv, speciellt då de gällde ett stadgat eller förlovat par. I undersökningen framkom också att män var mer liberala i synen på när en sexuell relation kan

inledas (Sievers et al. 1974:102–104). På 1980-talet gjordes en undersökning specifikt om de ungas mognad inför sexuella relationer. Här framkommer att kärlek uppfattas som en förutsättning för en sexuell relation. Flickorna vägleds mer än pojkarna till återhållsamhet, men forskarna såg också att denna skillnad höll på att minska (Kontula & Meriläinen 1988:123).

Nästa stora sexundersökning gjordes åren 1992–1993 och sammanställdes av Osmo Kontula och Elina Haavio-Mannila (1995); *Suomalainen seksi* [Finländskt sex]. I denna presenteras finländarnas relation till sex generationsvis. De generationer det är fråga om är den återhållsamma generationen (födda på 1910–1930-talen) som efterföljdes av förändringsgenerationen (födda på 1940-talet) och till slut förorts- och utbildningsgenerationen (födda på 1950- och 1960-talen). I den del⁷ av undersökningen som baserar sig på levnadsberättelser framkommer att den äldsta generationen bar på en tystnadens kultur gällande sex. Ett återhållsamt ideal var utbrett speciellt i de två äldre generationernas förhållningssätt. Forskarna talar om en moral som gick ut på att kvinnorna lärdes att inte ge sig hän trots männens inviter, utan i stället att hålla på sig. En kvinna berättar i sin levnadsberättelse om hur hennes mamma sagt åt henne att pojkar inte ska släppas innanför kjolarna, samtidigt som hon då som barn inte ens förstod vad de skulle ha haft där att göra. Denna moralsyn förlorade alltmer sitt grepp (Kontula & Haavio-Mannila 1995:63–181).

Sexuellt handlingsutrymme

När man ser till både de svenska och finländska studierna från denna tid är de ganska samstämmiga. Föräktenskapliga sexuella relationer var i stort sett accepterade på 1980-talet, samtidigt som det framkommer att flickornas övervakades mer än pojkarna i relation till sitt sexuella beteende. Sexualmoralen har förändrats, både i relation till den återhållsamma generationens ideal, men också i relation till idag. Betyder det då att Agnes och hennes erfarenheter

gällande sexuellt handlingsutrymme från denna tid är ett undantag? Det kan jag ännu inte svara på och här behövs en mer ingående forskningsinsats. Men jag anser att de stora sex-undersökningar som gjorts inte i tillräckligt hög grad beaktat *relationen* mellan de olika generationernas sexuella normer och sexualmoral. Jag menar att idealet om återhållsamhet levde kvar i viss utsträckning bland föräldragenerationen till de som var unga på 1960-, 1970- och 1980-talen, vilket kunde leda till att sexuella relationer doldes för dem. Flera sätt att förhålla sig till föräktenskapliga sexuella praktiker fanns således samtidigt. Hur ska vi då förstå 1960-talets sexuella frihet i relation till Agnes erfarenheter? På sikt skedde en förändring i inställning till föräktenskapligt sex, men jag ifrågasätter tanken om att normer och ideal gällande sexuell frihet förändrades väldigt plötsligt. Istället framhåller jag att de unga och de äldre i vissa sammanhang hade olika syn på saken, vilket betyder att olika normer och ideal antagligen fanns parallellt. Tidsandan är inte något entydigt och givet (Arvidsson 2008:158).

Här finns behov av en mer varierad förståelse av sexuellt handlingsutrymme och övervakning av det, men också av upplevelsen av 1960-talet i sig. 1960-talet var kanske inte en så entydig vändpunkt som det ofta talas om, utan det fanns olika, samtidiga förhållningsätt till den så kallade sexuella liberalismen (jfr Kjersén Edström 1990). Vilka var de samhällseliga effekterna av 1960-talets sexuella liberalism och vilken inverkan hade den på individnivå? Även begreppet sex, i detta fall i ett heteronormativt ramverk, bör diskuteras och problematiseras ytterligare. De stora sexundersökningarna hade väldigt mycket fokus på samlag, medan andra sexuella praktiker får mindre utrymme.

I denna artikel har jag analyserat intervjun med Agnes om ett tema som då det begav sig var tabuerat och nedtystad – under ytan. Att så inte är fallet längre antyder bland annat de många skratt som både hon och vi tillsammans åstadkommer. Tanken på att inte tillåtas sova över eller bo tillsammans med sin pojkvän kan ur dagens synvinkel för en del te sig avlägset, medan det för andra är en realitet. Agnes personliga berättelse måste ses i relation till det omgivan-

de samhällets normer och ideal. Detta gör att begrepp som skam, heder, respektabilitet, ärbardhet och makt blir aktuella men också generation, klass och kön. Dessa begrepp vävs intersektionellt in i varandra. Berättelsens stilistiska dimensioner såsom upprepning, användning av historiskt presens, direkt anföring, suckar och skrott understryker det sagda. I berättelsen finns också en pendling mellan flera olika tidsdimensioner. Det är frågan om händelserna på 1980-talet, om tiden då Agnes själv hade tonåriga barn och nutiden samt specifikt tiden då intervjun gjordes. I intervjun skapar Agnes och jag en dialog kring, i viss grad, delade erfarenheter. Intervjun kan sägas utgöra en generationsberättelse i nutid och en annan som situeras i vår ungdom på 1980-talet. I denna dialog är Agnes pappa en part som Agnes kommenterar och också direkt citerar i sin berättelse (jfr Sawin 2004).

Den kulturanalytiska förståelsen av Agnes berättelse innebär en kontrastering av motsatspar. Här framkommer passiv i relation till aktiv, natt i relation till dag, smuts i relation till det rena, kaos i relation till ordning, normalt i relation till icke-normalt, konvention i relation till förändring, och frihet i relation till begränsningar/övervakning. En annan dikotomi som hänger ihop med klass, kön och makt är de förväntningar som tidigare fanns på "ordentliga" flickor som en motsats till "dåliga" flickor, som kan relateras till motsatserna begär och icke-begär. Till syvende och sist handlar det om att man i ett empiriskt material som utgår från individuella levnadsberättelser kan se ett litet spår av, eller ett eko från ett äldre sätt att se på heder, att en flicka helst skulle "stå på sig" i relation till sex. Heder och skam blir i Agnes fall förståeliga när man beaktar relationen mellan generationerna.

Noter

- 1 Materialet är arkiverat under signum IF mgt 2015/092. Citaten är språkligt bearbetade för att underlätta läsningen.
- 2 Enligt Statistikcentralens uppgifter var dryga 20 procent av alla familjer samboförhållanden med eller utan barn år 2013. Motsvarande siffra från 1980-talet var 8 procent (*Finlands officiella statistik* 2013).
- 3 De första undersökningarna som fokuserade på sexuella erfarenheter var de så

”Du skämmer ut mig i mina vänners ögon”

kallade Kinsey-rapporterna som behandlar sexuellt beteende i USA på 1940-och 50-talen (Kinsey et al. 1948, 1953).

4 Den här samhällsordningen tog sig uttryck genom bland annat i giftemålsbalcken som gällde från 1700-talet till år 1920.

5 Den romantiska kärleksideologin har fortfarande en stark förankring bland ungdomar. Förutom denna finns en liberal inställning som frikopplar sex från kärlek (Häggström-Nordin 2009:53).

6 En bearbetad version av undersökningen finns publicerad i Bo Lewin & Gisela Helmius: *Ungdom, kärlek och sex. Om ungdomars sexuella liv på 80-talet* (1986). Jag hänvisar till denna version i texten.

7 Kontulas och Haavio-Mannilas FINNSEX-undersökning består av tre delar. Den första baserar sig på ett stort enkätmaterial där material från 1971 jämförs med material från 1992 för att på så sätt få fram förändringar gällande finländarnas sexuella beteende (Kontula & Haavio-Mannila 1993). Den andra behandlar sex i tidningsspalterna (Kontula & Kosonen 1994) och den tredje baserar sig på levnadsberättelser (Kontula & Haavio-Mannila 1995).

Käll- och litteraturförteckning

Opublicerat arkivmaterial

Åbo, Åbo Akademi, Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, IF mgt
2015/092.

Litteratur

Anttila, Inkeri 1988. Laki ja pornografia. *Tietoiseksi. Tietoa ja näkemyksiä seksuaalipolitiikasta*, (red.) Osmo Kontula et al. Helsinki: Gaudeamus.

Arvidsson, Håkan 2008. Två möten med tidens anda. 1973. *En träff med tidsandan*, (red.) Marie Cronqvist et al. Lund: Nordic Academic press, 149–178.

Bauman, Richard 1986. *Story, performance and event. Contextual studies of oral narrative*. Cambridge: Cambridge U.P.

Bjereld, Ulf & Demker, Marie 2018. *1968. När allt började*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg.

Danielsen, Hilde 2002. *Husmorhistorier. Norske husmødre om menn, barn og arbeid*. Oslo: Spartacus.

- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2012. *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerup.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2007. *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm/Stephag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerup.
- Eriksson, Mats 1997. *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Finlands officiella statistik (FOS): Familjer [epublikation]. Översikt 2013, 1. Av befolkningen hör 75 procent till familjer. Helsinki: Statistikcentralen [hänvisat: 20.2.2018]. Åtkomstsätt: http://www.stat.fi/til/perh/2013/02/perh_2013_02_2014-11-21_kat_001_sv.html
- Foucault, Michel 1987 [1974]. *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Franck, Mia 2009. *Frigjord oskuld. Heterosexuellt mognadsimperativ i svensk ungdomsroman*. Åbo: Åbo Akademi.
- Frykman, Jonas 1982. *Horan i bondesamhället*. Lund: Liber.
- Gerholm, Lena 1993. Generation som erfarenhet och konstruktion. En etnologisk betraktelse. *Femtiotaliser*, (red.) Barbro Blehr. Stockholm: Carlsson, 110–126.
- Giddens, Anthony 1995. *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Giddens, Anthony [1994] 2007. *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur. 4:e bearb. uppl.
- Gullestad, Mariane 1984. *Kitchen-table society*. Oslo: Universitetsförlaget.
- Helmius, Gisela 1990. *Mogen för sex?! Det sexuellt restriktiverande samhället och ungdomarnas heterosexuella glädje*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Hymes, Dell 1975. Breakthrough into performance. *Folklore, performance, and communication*, (ed.) Dan Ben-Amos & Kenneth S. Goldstein. The Hague: Mouton.
- Häggström-Nordin, Elisabeth et al. 2009. Ungdomars sexualliv. *Ungdomar, sexualitet och relationer*, (red.) Chris Magnusson & Elisabeth Häggström-Nordin. Lund: Studentlitteratur, 51–66.
- Häggström-Nordin, Elisabeth et al. 2009. Inledning. *Ungdomar, sexualitet och relationer*, (red.) Chris Magnusson & Elisabeth Häggström-Nordin. Lund: Studentlitteratur, 19–32.

- Johannisson, Karin 1994. *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedt.
- Kinsey, A C & W B Pomeroy & C E Martin 1948. *Sexual behavior in human male*. Philadelphia.
- Kinsey, A C & W B Pomeroy & C E Martin 1953. *Sexual behavior in human female*. Philadelphia.
- Kjersén Edman, Lena 1990. *I ungdomsrevoltens tid. Svensk ungdomsbok och dess mottagande åren kring 1968*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Koivunen, Helena 1995. *Madonna ja huora*. Helsinki: Otava.
- Kontula, Osmo & Meriläinen, Jouni 1988. *Nuorten kypsyminen seurusteluun ja seksuaalisuuteen*. Helsinki: Lääkintöhallitus.
- Kontula, Osmo & Haavio-Mannila, Elina 1995. *Matkalla intohimoon. Nuoruuden hurma ja kärsimys seksuaalilämäkertojen kuvaamana*. Helsinki: WSOY.
- Kontula, Osmo & Haavio-Mannila, Elina (red.) 1993. *Suomalainen seksi. Tietoa suomalaisten sukupuolielämän muutoksesta*. Helsinki: WSOY.
- Kontula, Osmo & Kosonen, Kari 1994. *Seksiä lehtien sivuilla*. Helsinki: Painatuskeskus OY.
- Labov, William 1972. *Language in the inner city. Studies in Black English vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Lennerhed, Lena 1994. *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedt.
- Lewin, Bo (red.) 1998. *Sex i Sverige*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Lewin, Bo & Helmius, Gisela 1986. *Ungdom, kärlek och sex. Om ungdomars sexuella liv på 80-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Lewin, Bo & Helmius, Gisela 1983. *Ungdom och sexualitet. En sociologisk studie av ungdomars sexuella föreställningar och erfarenheter*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Löfgren Mårtensson, Lotta 2013. *Sexualitet*. Lund: Liber.
- Marander-Eklund, Lena 2014. *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Marander-Eklund, Lena 2002. Narrative Style. How to Dramatize a Story. *Arv* 2002, 113–123.
- Nori, Hanna 2011. *Keille yliopiston portit avautuvat? Tutkimus suomalaisiin yliopistoihin ja eri tieteenaloille valikoitumisesta 2000-luvun alussa*. Turku: Turun yliopisto.

- Lewin, Bo et al. (red.) 1998. *Sex i Sverige. Om sexuallivet i Sverige 1996*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Palmenfelt, Ulf 2017. *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*. Stockholm: Carlsson.
- Persson, Anders 1991. *Maktutövningens interna dynamik. Samspel och motsättningar i skola och lönearbete*. Lund: Lunds universitet.
- Saarikoski, Helena 2001. *Mistä on huonot tytöt tehty?* Helsinki: Tammi.
- Saarimäki, Pasi 2012. Aviottoman raskauden ongelma 1800-luvun lopun sisäsuomalaisissa maaseutuyhteisöissä. *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*, (toim.) Pasi Saarimäki et al. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Sandström, Birgitta 2001. *Den välplanerade sexualiteten. Frihet och kontroll i 1970-talets svenska sexualpolitik*. Lund: HLS förlag.
- Sawin, Patricia 2004. *Listening for a life: A dialogic ethnography of Bessie Eldreth through her songs and stories*. Logan: Utah State University Press.
- Schånberg, Ingela 2004. *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen*. Lund: Studentlitteratur.
- Sievers, Kai et al. 1974. *Suomalaisten sukupuolielämä*. Helsinki: WSOY.
- Skeggs, Beverly 1997. *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Squire, Corinne 2013. From experience-centered to socioculturally oriented approaches to narrative. *Doing narrative research*, (eds.) Molly Andrews et al. London: Sage, 47–71.
- Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu 2015. *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauten historiaa*. Helsinki: WSOY.
- Wikan, Unni 2004. *En fråga om heder*. Ordfront.
- Zetterberg, Hans 1969. *Om sexuallivet i Sverige*. Stockholm: SOU 1969:2.
- Åström, Lissie 1986. *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer*. Malmö: Liber.